

10.
Linköpings universitet
Institutionen för Tema
Det kulturella arvet-kultur- och naturmiljötolkning

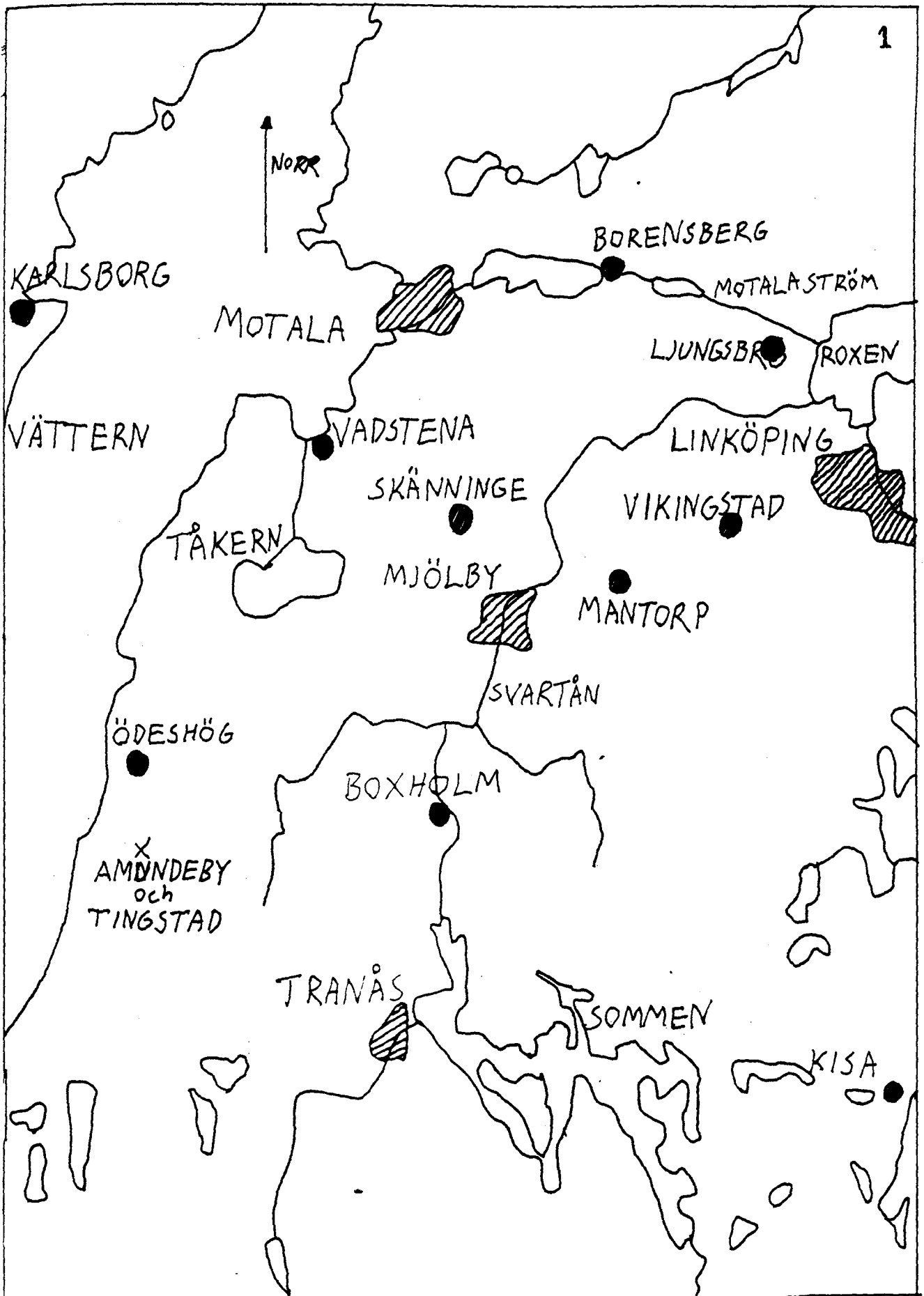
Skiftena i Amundeby och Tingstad i Stora Åby socken

The enclosures in Amundeby and Tingstad in the parish of Stora Åby

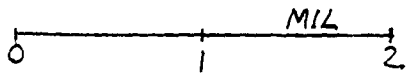
Mats Karlsson
C-uppsats HT 1998
Handledare: Kalle Bäck

Innehållsförteckning

Översiktskarta	-sid. 1
1.1 Inledning	sid. 2
1.2 Syfte och frågeställningar	sid. 2
1.3 Källmaterial	sid. 3
1.4 Tidigare forskning	sid. 3
1.5 Om storskiftet	sid. 5
1.6 Om laga skiftet	sid. 7
2.1 Storskiftet 1792 i Amundeby	sid. 10
2.2 Laga skiftet 1834-35 i Amundeby	sid. 12
2.3 Laga skiftet 1859-60 i Amundeby	sid. 14
2.4 Åker- och ängsareal i Amundeby vid de olika skiftena	sid. 16
2.5 Torp- och backstugebebyggelsen i Amundeby under den behandlade perioden	sid. 17
3.1 Storskiftet 1784 i Tingstad	sid. 19
3.2 Laga skiftet 1875-78 i Tingstad	sid. 21
3.3 Åker- och ängsareal i Tingstad vid tiden för de bägge skiftena	sid. 26
3.4 Torp- och backstugebebyggelsen i Tingstad under den behandlade perioden	sid. 26
4 Sammanfattning	sid. 28
Notförteckning	sid. 31
Källförteckning	sid. 33

SKALA 1:400 000

FÖRLAGA: ICA BOKFÖRLAGS VÄRLDS-ATLAS, VÄSTERÅS 1992

1.1 Inledning

Skiftena tillhör en av de stora händelserna i svensk agrarhistoria. Inte minst laga skiftet med sin sprängning av de gamla byarna innebar en revolution. Skiftena underlättade införandet av nya redskap och växelbruket.

Uppgiften till denna uppsats var att studera skiftena i en eller flera byar i Holavedsområdet. Valet föll på Amundeby och Tingstad i västligaste delen av Stora Åby församling. Dessa byar gränsar mot varandra och är belägna en halvmil från Vätterns strand och 8 km söder om Ödeshög i ett landskap med mycket skog. Nivåskillnaderna i byarnas närhet uppgår till 15-20 meter och själva byarna ligger omkring 190 meter över havet. Under den period som uppsatsen behandlar, 1780-tal till 1870-tal, har antalet delägare i vardera byarna varit 3-6. Byarna omfattade vardera 1 mantal och hade var sitt soldattorp. Stadnamn härstammar från järnåldern, varför man kan förmoda att åtminstone Tingstad har en aktningvärd ålder om inte den/de som döpte platsen inspirerats av de många stadnamnen ute på slätten. Den domarring som finns omnämnd i handlingarna från laga skiftet i Tingstad och som finns där än idag antyder emellertid att bebyggelsen i denna by är från järnåldern. Ortnamn med ordet by i som har personnamn som förled härstammar från medeltiden. (1)

1.2 Syfte och frågeställningar

Syftet med denna uppsats är att studera storskiftet och laga skiftet i Holavedsbyarna Amundeby och Tingstad. I denna undersökning kommer jag att försöka besvara följande frågor:

- För hur stor del av byarnas gårdar påbjöds utflyttning?
- Hur många lotter blev det för de olika gårdarna?
- Iakttogs skiftesreglema vid skiftena?
- Förekom det klagomål eller konflikter vid skiftena?

Vidare ska åker- och ängsarealen i de båda byarna vid tiden för de olika skiftena beräknas. Torp- och backstugebebyggelsens utveckling under den aktuella perioden ska också undersökas.

1.3 Källmaterial

I denna undersökning har jag använt mig av karta och skifteshandlingar från 1792 års storskifte i Amundeby, 1834-35 års laga skifte i Amundeby och 1859-60 års laga skifte i denna by. Vidare har jag använt mig av karta och skifteshandlingar från 1784 års storskifte i Tingstad och från laga skiftet 1875-78 i denna by. Jag har också studerat häradskartan för Lysings härad kartlagd 1875-76. Alla ovannämnda kartor och handlingar finns på lantmäteriet i Linköping.

För att undersöka torp- och backstugebebyggelsen under tiden från första skiftet till något decennium eller drygt det efter det sista skiftet i de båda byarna har jag granskat husförhörslängder på landsarkivet i Vadstena. Vidare letade jag i flera luntor från 1877 med skrivelser till Kungl. Majestäts befallningshavande i Östergötland efter överklagande mot laga skiftet i Tingstad. Jag har också letat efter klagomål mot storskiftet i Amundeby i Lysings härads vintertingshandlingar från 1793. För att undersöka samma sak angående laga skifter 1859-60 i Amundeby har jag sökt i Lysings härads ägodelningsrätts handlingar. Också dessa handlingar finns på landsarkivet i Vadstena.

1.4 Tidigare forskning

Birgitta Olai har skrivit en bok som heter "Storskiftet i Ekebyborna". Den kom 1983. Olai kan påvisa att i denna socken på östgötaslätten skedde en betydande uppodling både före och efter storskiftet. (2) Olai menar att det var i realiteten uppodlingen som avgjorde när storskifte blev aktuellt och nödvändigt. (3)

Kalle Bäck har författat en bok som heter "Bondeopposition och bondeflyttande under frihetstiden". Den utkom 1984. Denna bok behandlar bl.a. storskiftet. Den radikalaste utformningen fick skiftet i Danmark, England, Preussen och Sverige. (4) Vad gäller Östergötland framgår att under perioden 1757-1772 berördes nästan 27 % av länets totala mantalssumma av storskiftet. Skiftena var under denna period främst koncentrerade till slättbygden. (5) Bäck har undersökt vilka som tog initiativ till storskifte i Lysings härad under perioden 1749-1772: I 37,5 % av fallen var det enbart bönder som tog initiativ.

Det var skattebönder som stod bakom bondeinitiativen till storskiften. (6) Vid 3/4 av klagomålen mot storskifte i Östergötland vid denna tid hade den klagande helt eller delvis framgång. (7) Inom bondeståndet fanns ett motstånd mot ovillkorligt skiftesvitsord, men av allt att döma ej mot skiftet som sådant. (8) Ovillkorligt skiftesvitsord innebar att det räckte med att en delägare i en by ansökte om skifte för att sådant skulle genomföras.

År 1983 kom Ronny Petterssons bok "Laga skifte i Hallands län 1827-1876" I denna bok finns en fyllig redogörelse om skiften i en stor del av Europas länder. Pettersson skriver att den fullständigaste upplösningen av den gamla bybebyggelsen uppnåddes i Danmark och Sverige. (9) Vidare skriver Pettersson att med undantag för England, några tyska stater och enskiftet i Sverige, var reformerna i högre grad en produkt av statsbyråkratins strävanden att modernisera jordbruket än påtryckningar från storjordägarna. (10)

I ett annat kapitel i denna bok behandlas de rättsliga reglerna för laga skifte. Vidare beskrivs laga skiftets spridningsförlopp i Halland 1827-1876. Pettersson vill göra troligt att genom positiva erfarenheter och information från tidigare skiften bröts motstånd ner och tveksamhet inför förändring övervanns. (11) I Halland var det så att byar med tidigare storskifte tenderade att genomgå laga skifte tidigare än byar som inte storskiftats. Stora byar genomgick ofta laga skifte tidigare än små. (12) Klagomål mot skifte kom från både små och stora jordägare. (13)

För övrigt handlar en del av denna bok om avvärjda skiften i Halland 1827-1876. Det tas upp orsaker till att skiften avvärjdes. Dessa orsaker kunde vara tvister och missnöje, pågående utmarksskiften och administrativa orsaker

I Kalle Bäcks bok "Början till slutet, laga skiftet och torpbebyggelsen i Östergötland 1827-1865" kommer författaren fram till att hemmansdelarnas areal jämte utflyttnings omfattning vid laga skiftet påverkade torpbebyggelsen i hög grad. Där den tidigare samfällda utmarken efter skifte blev privat, så var det bästa för bonden som

ägde marken att själv bruka ett torps åkrar om dessa låg tillräckligt nära gården. Likaså påverkades torpbebyggelsen ofta i byar där bönder fick flytta ut vid skiftet. Om bönderna efter utflyttningen fick närmare tilltorpens åkrar blev ofta ödet för dessa att bli rivna eller att förvandlas till s.k. backstuger med inget eller mycket litet jord-innehav. Torpen minskade mest i de stora byarna och i synnerhet de belägna på slättbygden. Detta har sin förklaring i att hemmansarealens areal i allmänhet var minst och utflyttningsgraden vanligen högst här. Böndernas lösning på arbetskraftsproblemet blev backstugesittaren. Undantag till den ovan beskrivna utvecklingen är Ulrika tillsammans med några andra utpräglade skogssocknar med mycket stora hemmansarealer. Här ökade torpen i antal efter laga skiftet. (14) Lantmätaren kunde påverka böndernas behandling av torpen. (15) Bäck skriver vidare att bönderna i skogsbygden tycks ha tagit ett större socialt ansvar för sina torpare än slättbygdens bönder. (16)

I Carl-Johan Gadds bok "Järmplogens och potatisens tid" behandlas bl.a. införandet av järmplog, växelbruk och potatis i Skaraborgs län under perioden 1750-1860. I boken "Agrarhistoria" har Göran Hoppe skrivit ett kapitel som heter "Jordskiftena och den agrara utvecklingen".

1.5 Om storskiftet

Före skiftena låg de svenska bondbyarna i tegskifte. Stickprover i svenska byar runtom i landet visar att ett hemman i bondby i genomsnitt hade bortåt 50 tegar. (17) I Ekebyborna var tegbredden före storskiftet i genomsnitt 9-10 meter, dvs. ungefär samma tegbredd som var vanlig i andra delar av landet. (18) Rättvis- och riskspridningsprinciper tros ligga bakom denna organisering. Varje gård fick del av såväl den bästa som den sämsta jorden. Liksom var gård fick del av både torrare och fuktigare jord. De förutsättningar som gällde för att jordbruket i den tegskiftade byn skulle fungera var att alla bönder i byn odlade ungefär samma grödor på respektive gårde och att alla sådde och skördade vid ungefär samma tidpunkt. (19) På 1700-talet såg merkantilisterna tegskiftet som det största ekonomiska hindret för att göra landet rikt. (20) Orsaken till att jordbruket kom i blickpunkten omkring 1700-talets mitt var den stora spannmålsimporten och det växande intresset för

befolkningsökning. (21) Om var delägare i bondbyarna fick sina ägor i ett eller två skiften skulle detta främja hemmansklyvning och nyodlingen skulle öka om byarnas utmarker kom i enskild ägo. (22)

1749 kom den första storskiftesförordningen. I denna förordning stadgades det att total enighet skulle råda bland bönderna i en by för att skifte skulle kunna genomföras. Full enighet rådde dock sällan varför skiftesverksamheten blev ringa till 1757 då ovillkorligt skiftesvitsord infördes. 1762 blev det tillåtet med fyra skiften i vardera åker och äng för varje delägare. Tidigare skulle ägorna vara samlade i ett skifte. (23) Denna förordning hade beslutats av 1760-62 års riksdag. "Den blåögda optimismen hade ersatts av en mer dämpad bedömning av storskiftets möjligheter". (24) Det förekom dock att regeln om högst fyra skiften inte följdes. Fram till 1780-talet skedde nästan alla storskiften i de bördiga slättbygderna. Byarna där var i genomsnitt större än byarna i skogsbygderna. Tegskiftena var följaktligen mest komplexa i slättbygderna. I de senare storskiftesstadgorna reglerades utmarkens uppdelning noggrannare. Det var i och med detta som det blev intressant för skogsbygdernas bönder att skifta eftersom skiftena av utmarkerna möjliggjorde intensivare kolning och timmeruttag. (25) 1783 beslutades det att varje gård fick ha högst 4 skiften i åkern. (26)

Vid storskiftet gick den för skiftet förordnade lantmätaren tillsammans med byns bönder över byns marker och fastställde olika områdens bonitet, nivå på hävden, markanvändning och dräneringsförhållanden. Byn uppmättes och en detaljerad karta, ungefärligen i skal 1:4000-1:5000, konstruerades, i allmänhet med lantmätarens nyarronderingsförslag som indelningsgrund för byn. (27) Storskiftesförordningarna angrep inte byorganisationen. (28) Folke Karlsson har gjort en undersökning som stöder den gängse uppfattningen att bönderna till en början var tveksamma till skiftesreformen. Denna tveksamhet var dock i allmänhet inte särskilt långvarig. När reformarbetet väl kommit igång i de bondedominerade områdena blev skiftesverksamheten snabbt omfattande på många håll. (29) Staffan Helmfrid har bedömt att ungefär en tredjedel av landets areal i södra och centrala delarna av Sverige aldrig storskiftades. (30)

Vad fick då bönderna att vilja skifta? Carl-Johan Gadd framhåller att införandet av vissa nya redskap som kom i allmänt bruk under 1700-talet

och början av 1800-talet gjorde det möjligt att hålla en högre arbetstakt än tidigare. Övergången från skära till lie vid skörden av säd t.ex. gjorde att man kunde hålla en högre arbetstakt än tidigare. Detta gjorde att man kunde arbeta på många tegar per dag vilket medförde att en stor del av tiden gick åt till att förflytta sig mellan tegarna. I den tegskiftade byn var hägnadskostnaden för den enskilde bonden lägre än i den skiftade byn. (31)

1.6 Om laga skiftet

Det är svårt att tänka sig dagens jordbruksmaskiner på tegskiftad mark. Dock har modern engelsk agrarhistorisk forskning kommit fram till att stora framsteg kunde göras genom förbättrad jordbearbetning och genom användning av utsäde av högre kvalitet. Man har också påvisat att jordbrukets tekniska omvandling inleddes långt före skiftena och att den nått långt när skifte väl genomfördes. (32) Emellertid var det enskiftet och laga skiftet som var en förutsättning för att växelbrukssystemen skulle kunna införas i stor skala. Följden blev att jordbruket blev allt mer ensartat över hela landskapet (Västergötland). (33) Gadd framhåller att den omfattande utdikningen på Skaraborgs västra slättbygd under 1800-talet av allt att döma underlättades av skiftena, i synnerhet enskiftet och laga skiftet. Enskiftet och laga skiftet drev fram uppodling eftersom det var nödvändigt för de bönder som hamnade på de gamla utmarkerna eller ängsmarkerna att nyodla. (34)

Enskiftet var ej aktuellt för Holavedsområdet. I hela Östergötland genomfördes endast 185 enskiftesförrättningar. Enskiftet stadgade att gårdens ägor skulle samlas till ett skifte. Det var svårt att tillämpa dessa förordningar i bygder med bruten terräng och ojäm jordkvalité.

Laga skiftesförordningen trädde i kraft 1827 och ersatte de tidigare författningarna om storskifte och enskifte. Efter 1827 kunde endast lagaskifte begäras. Om en by tidigare genomgått storskifte innebär detta inget hinder för genomförande av laga skifte. Vad gäller enskiftet så betraktades det både före och efter 1827 som definitivt. Endast om alla byns delägare var ense om att nytt skifte skulle övergå ägorna kunde sådant genomföras. (35) Samma sak gällde om laga skifte övergått ägorna. (36)

Skiftesansökan ställdes till länsstyrelsen. Det borde anges i ansökan om det fanns skog eller torvmossar på ägorna. Om så var fallet för-
anledde det länsstyrelsen att utfärda ett förbud mot att avverka skog
till avsalu, svedja på skogsmarken och nyttja torvmossar annat än till
husbehov under den period skiftet pågick. Två gode män fanns under
skiftesförrättningen vid lantmätarens sida. Dessa gode män hade till-
sammans med lantmätaren beslutanderätten i de flesta viktigare frågor
under förrättningen. Lantmätaren skulle på det första sammanträdet
höra efter med byns delägare om de hade några jävsanmärkingar mot
honom eller gode männen. Vanligen tillfrågades delägarna också om de
hade några invändningar mot skiftet.

När lantmätaren avslutat skiftet följde en prövnings- och besvärshfas
där ägodelningsrätten och högsta domstolen spelade huvudrollen. Ägo-
delningsrätten skulle dels före fastställandet pröva skiftets överens-
stämmelse med stadgans bestämmelser, dels avgöra frågor som förts till
ägodelningsrätten genom besvär. Torpare eller andra innehavare av icke
mantalssatta lägenheter hade inte rätt att ansöka om skifte. Om del-
ägarna var ense så kunde de under skiftets gång få det inställt. Stor-
skifte kunde lägga hinder i vägen för laga skifte om någon delägare
hävdade att detta var så väl genomfört att det var bäst om det inte
gjordes något nytt skifte och om lantmätaren och gode männen delade
den uppfattningen. Marken indelades vid skiftet i inrösningsjord som
utgjordes av tomtplatser, trädgårdar, åker och äng. Även alla med för-
del odlingsbara kärr, mossar, skogs- och betesmarker räknades som
inrösningsjord. Den andra jordkategorin vid denna indelning kallades
avrösningsjord och utgjordes av all övrig mark med undantag för
impediment. Impediment är ofruktbar mark, t.ex. nakna berghällar och
tallmossar. Vidare gjordes en gradering av ägorna där deras bördighet
bedömdes. Det var lantmätaren och gode männen som verkställde denna
gradering. Delägarna kunde avsätta mark för gemensamma anläggningar
eller gemensamt nyttjande. Detta gällde t.ex. gator, vägar, avlopps-
och floddiken.(37)

Vid laga skifte skulle en gård helst inte få fler än 3 skiften. Om
lantmätaren inte kunde hålla denna regel skulle han lägga ut så få
skiften som möjligt. Skiftena skulle ges en regelbunden form.

Gränserna mellan enskilda delägares jord skulle göras så räta som möjligt. Längden på ägofiguren borde inte överstiga bredden med mer än det dubbla. Det senare gällde i synnerhet inrösningsjorden. Varje hemmans lott i avrösningsjorden skulle helst läggas samman med dess lott i inrösningsjorden. Om detta inte var genomförbart så skulle de läggas så nära varandra som möjligt.

Varje delägare skulle få del i både sämre och bättre mark. Vid utflyttning så skulle i första hand den flytta genom vars flyttning största bekvämlighet uppnåddes. Om det ur denna synvinkel inte gjorde någon skillnad vem som flyttade skulle den flytta, vars utflyttning innebar minst kostnad. Den/de utflyttande skulle erhålla ersättning från de andra i skifteslaget. Delägare som gjort temporära förluster på skiftet skulle också få ersättning. Det kom an på de som haft gagn av skiftet att i proportion till den fördel de beräknades vinna, ersätta de som gjorde temporära förluster. (38) Efter det att skifte faststälts fick ändring av detta ske endast vid fel i uträkningen då ägodelningsrätten kunde tillåta modifiering. (39)

För att anknyta till Ronny Petterssons undersökning av laga skifte i Hallands län 1827-1876 kan det nämnas att initiativen var väl spridda över de olika kategorierna bönder om man ser till deras taxeringsvärde. (40) 91 % av inställandena av skiften kom innan de kostnadskrävande arbetsmomenten mätning och taxering av jorden påbörjats. (41) 24% av skiftena ledde till domstolsprövning. (42)

2 Skiftena i Amundeby

2.1 Storskiftet 1792 i Amundeby

Den 10 juli 1792 inställde sig lantmätaren Erik Pehr Zetterstedt till möte i Amundeby i Stora Åby socken angående storskifte i denna by. Zetterstedt hade för övrigt förrättat storskifte i grannbyn Tingstad år 1784. Till detta möte inställde sig två nämde män samt kronolänsman. Vidare inställde sig en del grannar till Amundeby. Från byn Amundeby, 1 mantal krono skatte rusthåll, inställde sig Börje Johansson (1/4 mantal), Nils Larsson med drängen Johannes Persson (1/4 mantal) samt Petter Perssöner den äldre och yngre (1/4 mantal var). Inga problem angående gränserna mellan Amundeby och dess grannar uppstod. Skälstenar sattes ner på ett antal platser längs med Amundebys gränser. Något mer förekom inte vid detta möte.

Vid nästa möte den 14 juli 1792 avhandlades till att börja med hus-tomterna vilka delägarna redan utvidgat och reglerat. Vid mötet fördelades "hustomteplan" i fyra lika stora delar. Nils Larssons med drängen Johannes Perssons tomt befanns vara mer bergig än de andras tomter. Denne fick som ersättning en liten åker om 2 1/2 kapplands storlek. Ett kappland motsvarar 1/32 tunnland=154,25 m². 1 tunnland=4936,6 m².

Delägarna beslutade sedan att för bekvämlighetens skull så skulle ägorna fördelas i två lotter. Petter Perssöner förenade sig om en lott. Börje Johansson och Nils Larsson gick samman om den andra lotten. Den ena lotten hade något mer åker, men den andra lottens åker ansågs vara något bördigare och ängen i den lotten gav något mer hö. De båda lotterna ansågs således vara likvärdiga. Börje Johansson och Nils Larsson hävdade sin andel i två "lyckor" med var sitt torp. Petter Perssöner ville inte att man skulle dra lott om dessa ägor om de inte fick hjälp med att flytta ett torp och om de inte fick hjälp att uppodla den mark de i stället erhöll. Överläggningarna fortsatte varvid man slutligen kom fram till att Börje Johansson och Nils Larsson skulle erhålla en liten beteshage, kallad Åmans hage, av Petter Perssöners mark.

Vad markens gradering beträffar så räknades den så kallade "sqvackra-måssen" (sqvackra=skvattram, karaktärsväxt i tallmossar) som impediment. I södra gårdet fanns dock en sådan mosse med värdefull tallskog. Man kom överens om att denna skog skulle stå orörd i åtminstone 16 år. Under denna tid skulle dess värde öka. Efter dessa 16 år hade delägarna rätt till att, i proportion till sitt ägoinnehav i byn, avverka i denna skog. Den som högg i denna skog innan de 16 åren gått skulle få böta. Vad gäller skogen i övrigt skulle såväl löv- som barrskog tillträdas omedelbart efter delningen.

Kärrmaderna däremot var rikt givande. Drygt 17 tunnland hårdvall gav i medelår 5 lass hö medan drygt 18 tunnland kärrmad i medelår gav 16 lass starrhö. Starrhöet var dock betydligt sämre foder än det vanliga höet. Andra våtmarker intog en mellanställning mellan dessa ytterligheter. I handlingarna anges att en större kärrvall kunde uppodlas till äng. Åkern angavs delvis ge fjärde kornets skörd, delvis femte kornets skörd.

Vidare beslutades det att de samfällda vägarna i gårderna liksom den som gick öster ut mot Halvarby skulle med gemensam kostnad hållas vid makt och förbättras. Vattenkällan i västra gårdet liksom mjölkvarnen i häst-hagen skulle bibehållas för samfällt begagnande. Detta gällde också det "brygg eller mälthus" som var i västra gårdet. Beträffande gårdes-gårdshägnaden så skulle var och en sköta den emot sina rågrannar. Om någon satte upp mer gårdesgårdshägnad mot rågrannarna än han hade skyldighet till enligt delningsgrunden så skulle det gottgöras i hägnaden "halvgårdarna" emellan. Delägarna skulle ha rätt att fritt färdas över varandras "hustomter". Efter tillfrågan förklarades enhälligt att lotterna kunde anses vara lika goda, varpå de fördelades. Det tycks som om lotterna inte fördelades genom lottnings utan genom överenskommelse delägarna emellan.

Eftersom det var storskifte blev det inte aktuellt med utflyttning för någon av byns bönder. Den ena brukningsenheten fick sammanlagt 3 skiften, den andra 2. I detta avseende följdes således skiftesreglerna. Dispyten om de två lyckorna med torp tycks ha varit den enda konflikten vid detta skifte. (43) I handlingarna från Lysings härads vinterting 19 februari

1793, dit byns delägare kunde komma med klagomål, står det att inte några klagomål mot skiftet i Amundeby kommit från bönderna i Amundeby eller från denna bys grannar. (44)

2.2 Laga skiftet 1834-35 i Amundeby

Handlingarna till detta skifte är undertecknade "Gustaf Grewell genom Herman Rosén", varför jag förmodar att lantmätaren vid denna förrettning hette Herman Rosén. Denne samt två gode män inställde sig till möte i Amundeby den 8 december 1834. Med på mötet var delägarna i byn: Anders Börjesson innehavare av $\frac{3}{8}$ mantal, Anders Andersson ägare av $\frac{1}{4}$ mantal samt Petter Persson och Anders Svensson som svarade för $\frac{3}{8}$ mantal. Delägarna gav på tillfrågan tillkänna att de inte hade någon jävsanmärkning mot förrettningsmännen.

Lantmätaren var av den meningen att ny karta skulle göras eftersom det efter 1792 års skifte gjorts en del nyodlingar. Delägarna begärde dock enhälligt att 1792 års karta skulle användas så att de därigenom skulle kunna spara pengar. Lantmätaren medgav detta på villkor att delägarna gick med på att nyodlingarna betecknades som lindvall. Den som fick mindre åker än vad han hade rätt till skulle få odlingshjälp.

Vidare beslutades att hemmantalet skulle bli delningsgrund. Vad gäller byns rågångar ansågs ej någon "rätning" vara behövlig. Beträffande källan nedom byn, 15 alnar i fyrkant, jämte gata dit bestämdes att dessa skulle vara till delägarnas samfällda begagnande. Till samfällt begagnande skulle också kyrkvägen, Halvarby, Bodebols, Klämmestorps- samt kvarnvägen vara. Ett grustag öster om kvarn samt ett nära vägen vid Tingstad rågång, båda av en storlek på 4 kappland, skulle också vara gemensamma.

Sedan blev den under föregående sommar gjorda graderingen av ägorna uppläst för delägarna och godkänd av dessa. Vidare bestämdes om ersättning till de som fick mindre av nyodlade lindvallar än vad de hade rätt till. Det bestämdes även att den som fick lindvall istället för gammal åker skulle betala $1 \frac{1}{3}$ riksdaler per kappland. Den som fick åker som egentligen behövde ligga i träda och således gav sämre

avkastning än normalt skulle få så kallad stubbhjälp i form av säd. I Amundeby bedrevs det tydligen svedjebruk: "De på qvist liggande fällor får hvar och en svedja och så sina nästa höst, samt taga skörden". Svedjebruk var i dessa trakter vanligt på 1700-talet men ovanligt så här långt fram i tiden. Vidare bestämdes att inägotterna skulle tillträdas nästa höst strax efter skörden, så att delägarna skulle kunna höstså i rätt tid. Hagarna skulle tillträdas den 1 november samma år. Vad gäller stängslena bestämdes på delägarnas begäran att stängsel-delning skulle ske. Det vill säga att delägarna skulle sätta upp stängsel i proportion mot sitt mantal. Vid studium av handlingarnas stängsel-delningsbeskrivning finner man att Anders Börjesson med son, som torde ha varit Anders Andersson, gått samman om en brukningsenhet på $5/8$ mantal. Vidare finner man att Petter Persson och sterbhusdelägarna bildade en enhet på $3/8$ mantal. Mycket riktigt framgår det av stängsel-delningsbeskrivningen att de båda enheterna fick sätta upp lika långt stängsel per mantalsenhet. Ståndskogen var den tidigare ägaren tvungen att avhämta inom 8 år, annars gick den förlorad för honom. Man skulle dock söka utbyta ståndskogen så långt som möjligt. Detta tolkar jag som att bönderna i byn i så stor utsträckning som möjligt skulle få sin skog på sina nya ägor.

Vid sammanträdet den 23 april 1835 företogs rörläggning längs med Amundebys gränser. Rågrannarna hade på kallelse kommit. Det överens-koms med dessa att rågångarna längs alla Amundebys gränser skulle för-bli oförändrade.

Vid besiktningen av skogen befanns det att ägarna till brukningsenheten på $5/8$ mantal skulle få hämta 4 timmerstockar, samt åtskilligt med ved av olika tädslag från de marker som innehades av ägarna till bruknings-enheten på $3/8$ mantal. Något mer var inte att anföra till protokollet. Därefter tillkännagavs att den med förrättningen missnöjde hade möjlighet att skriftligen insända sina besvär till ordföranden i Lysings härads ägodelningsrätt inom 60 dagar från den dag då skifteshandlingarna erhöles.

Det blev således inte heller vid detta skifte aktuellt med utflyttning för någon av byns gårdar. Både enheten omfattande $5/8$ mantal och enheten omfattande $3/8$ mantal erhöles 2 skiften. Soldattorpet erhöles ett

skifte på drygt 16 tunnland mestadels bestående av hage och äng men också lite åkermark. Regeln om högst 3 skiften per gård följdes således. Rätlinjighet är vad som utmärker gränsdragningen. Dock är det inte så långt mellan krökarna i närheten av bytomten. På inget skifte överstiger längden bredden med mer än det dubbla, varför man kan säga att lantmätaren lyckats väl i detta avseende. Ansökaren Petter Persson var besutten delägare i byn och således behörig att ansöka om skifte. (45) Det ägodelningsrätten har skrivit om detta skifte var så svårtytt att jag inte kunnat utröna vad det står.

I handlingarna till skiftet i Amundeby 1859-60 kan man läsa att eftersom Amundeby skifteslag redan genomgått laga skifte, så kunde inte något utflyttningsbidrag av allmänna medel föreslås åt de utflyttande. Man kan således förmoda att laga skiftet 1834-35 verkligen genomförts. (46)

2.3 Laga skiftet 1859-60 i Amundeby

I Amundeby hölls alltså ett andra laga skifte. För att så skulle kunna ske krävdes att alla byns delägare var ense om att nytt laga skifte skulle genomföras. För uppdraget utsågs den lantmätare som det i ~~ansökan~~ ansökan anhållits om, nämligen A M Lindeblad. Landshövdingeämbetet utfärdade en resolution i vilken samtliga byns delägare förbjöds att efter vekställd gradering av de ägor som skulle skiftas, vid böter på 75 riksdaler samt skadans ersättande, "flåhacka eller skumplöja och derefter bränna jorden eller bortföra matjord". (47) Det var också förbjudet att sälja skog eller svedja den. Skog och torvmosse fick endast användas till husbehov. Den som överträdde dessa bestämmelser skulle böta 75 riksdaler. Dessa förbud gällde till dess lotterna tillträtts. Förbuden skulle läsas upp i Stora Åby kyrka på samma gång som kungörelsen om förrättningsens påbörjande

Vid denna tid var delägarna i byn dessa: August Jansson innehavare av 5/16 mantal, Daniel Perssons änka Carolina Hansdotter ägde 5/48 mantal, för 10/48 mantal svarade Daniel Perssons omyndiga barn genom förmyndaren Anders Eriksson i Lycka. Största jordägaren i byn var Gustaf Persson, innehavare av 3/8 mantal. Vid första sammanträdet fastslogs att jäv ej var att anföra mot förrättningsmannen eller gode männen.

Delägarna hade inget att invända mot förrättningen. Det konstaterades att flera nyodlingar och andra förändringar skett sedan uppmätningen 1834. Ny uppmätning av ägorna skulle därför företagas. Det förkunnades vidare att byns delägare skulle hjälpa till vid uppmätningen.

Vid det tredje mötet i denna förrättning, hållet den 16 mars 1860, skulle rågångarna omkring Amundeby skifteslags ägor regleras. Uppslutningen från Amundeby grannar var tämligen klen. Emellertid åstadkoms vid detta möte en föreningsskrift mellan Amundeby skifteelags delägare och dess rågrannar angående rågångarna. Samtliga gränser erkändes i föreningsskriften. Mellan detta sammanträde och sammanträdet den 7 juni 1860 fick byn en delägare vid namn Frans Danielsson, innehavare av $5/32$ mantal. Det var Daniel Perssons son som förmodligen köpt sin mors andel i byn. Daniel Perssons änka Carolina Hansdotter finns inte längre omnämnd som delägare.

Vid sammanträdet den 7 juni 1860 föredrogs frågan om eventuell utflyttning. Både Gustaf Persson och August Jansson ville bo kvar i byn. Någon sådan önskan från de båda andra delägarna finns inte angiven i sammanträdeshandlingen. Vad gäller grenadjärterpet ansåg samtliga delägare för skäligt att det skulle behålla de ägor som det fått vid 1834 års delning.

Dagen därpå företog lantmätaren och gode männen husbesiktningen. Deras beslut utföll så att Gustaf Persson och August Jansson fick kvarbo i byn. Frans Danielsson och Anders Erikssons myndlingar fick flytta ut. De utflyttandes byggnader skulle vara borta från de gamla tomtplanerna tre år efter skiftets tillträde. Vid ett senare sammanträde företogs lottning mellan de två utflyttande om vilka skiften de skulle få. Vidare företogs under sommaren 1860 utstakning och rörläggning mellan hemmansdelarna. Lantmätaren konstaterade att delägarna vid skiftet erhöll ungefär så mycket av bättre mark som de hade rätt till. Han noterade vidare att en del delägare fått mer och andra något mindre inrösningsjord än vad de hade rätt till. Detta var framtvingat av kravet på en formlig skiftesläggning och skulle inte vålla någon delägare något lidande.

De utflyttande kunde inte få något utflyttningsbidrag av allmänna medel eftersom Amundeby skifteslag förut undergått laga skifte. De skulle dock

få bidrag av de andra delägarna i byn. Det beslutades att en källa skulle grävas och stensättas åt norra 5/32 delen (Daniel Perssons omyndiga barn). Detta skulle göras gemensamt av delägarna enligt delningsgrund.

Till gemensamt begagnande avsattes diverse vägar, kvarnplan samt bykällan. Någon stubbersättning behövde inte utgå. Den som erhöll mindre åkerjord än vad han enligt delningsgrunden hade rätt till skulle få ersättning. Skiftet skulle tillträdas tidigast den 1 augusti 1860 eller så snart grödan bärgats.

I handlingarna förekommer inga klagomål från delägarnas sida. (48) I Lysings häradsrätts anteckningar om skiftet i Amundeby kan man läsa: "enär skiftet syntes lagligen beskaffadt och icke blifvit öfverklagadt fastställa detsamma". (49) Soldattorpet fick samma skifte som vid förra laga skiftet. Soldattorpets åkermark uppgick vid denna tid till ca. 0,8 tunnland. De fyra delägarna i byn fick sina ägor i två skiften var. Att de inte fick sina ägor i bara ett skifte har kanske sin grund i att byn och det mesta av åkermarken låg i västra delen av byns mark, medan skogen låg i öster. På skiftenas rätlinjighet kan man inte klaga. Endast vad det gäller byns sydvästligaste skifte tycks längden överstiga bredden med något mer än det dubbla. Även vid detta skifte var ansökaren, August Jansson, behörig att ansöka om skifte. (50) Att somliga erhöll mer och andra något mindre inrösning än vad de hade rätt till var enligt Ronny Pettersson tillåtet. Man kunde få byta ut lite in- mot avrösningsjord, eller tvärt om, om detta var nödvändigt för att erhålla lämpliga agofigurer och om det kunde ske utan någon egentlig orättvisa. (51) Lantmätaren framhåller att detta skett utan någons lidande. (52)

2.4 Åker- och ängsareal i Amundeby vid de olika skiftena

Amundebyns sammanlagda areal var enligt skifteshandlingarna från 1792 368,3 tunnland. 1834 års lantmätare kom fram till en totalareal på 373,5 tunnland. Enligt 1859 års handlingar uppgick byns totala areal till 361,9 tunnland. Idenna sista summa är såväl soldattorp, vägar, grustag och impediment medräknade. I Clas Tollins bok "Ättebackar och

ödegården" kan man om laga skifteskartorna läsa att de är mycket tillförlitliga med endast obetydliga vinkel- och skalfel. (53) En stilla undran infinner sig om något av byns mark sålts. Gränserna på 1834 års karta och 1859 års karta är emellertid mycket snarlika varför något sådant knappast skett.

Enligt 1792 års handlingar uppgick den sammanlagda åkerarealen i byn till 20,8 tunnland. Ängsarealen var enligt handlingarna 142,2 tunnland. År 1834 hade åkern en areal på 23,1 tunnland. Därtill ska läggas de åkrar som räknades till lindvallarnas areal. Ängsarealen inom inrösningsjorden får jag till att vara 152 tunnland. Dock var något lite av ängen åkerlyckor. År 1859 uppgick åkerjorden enligt lantmätarens beräkningar till 30,7 tunnland. Åkerjorden hade således under de 67 åren ökat med närmare 50 %. Ängsmarken inom inrösningsjorden hade en areal av 151,5 tunnland. Åker och äng utgjorde 1859 tillsammans ca. 50 % av byns areal. Studerar man dagens topografiska karta finner man att det numera växer skog på en del av det som på 1800-talet var äng och hagar. Området där soldattorpet hade sin äng och åker är numera skogsmark. (54)

2.5 Torp- och backstugebebyggelsen i Amundeby under den behandlade perioden

Torp revs eller blev till backstugor i störst utsträckning i byar där hemmansdelarnas areal var liten och gårdarnas utflyttning vid skifte var omfattande. Torpen revs eller blev till backstugor (bostäder utan eller med mycket litet jordinnehav) i högre grad på Östergötlands slättbygd i samband med laga skifte än i Östergötlands skogsbygd. Detta berodde på att skogsbygdens byar i regel hade större areal och färre hemmansdelar än slättbygdens byar. Utflyttningsgraden var generellt högre i byar med många hemmansdelar än i byar med färre hemmansdelar. (55)

Under hela perioden från slutet av 1700-talet och under hela 1800-talet fanns det ett soldattorp på Amundebyns ägor (Jag förmodar att det funnits där sedan indelningsverket kom till i slutet av 1600-talet). Soldattorpet fick vid alla tre skiften som byn genomgick bli kvar på sin gamla plats.

Omkring år 1800 fanns det utöver soldattorpet tre torp eller backstugor. Osäkerhet föreligger härvidlag eftersom husförehörslängderna är svårtolkade. År 1792 fanns det åtminstone två torp i Amundeby utöver soldattorpet. Vid tiden för det första laga skiftet i Amundeby, närmare

bestämt 1833, fanns det ett torp på ägorna utöver soldatterpet. Drygt 10 år senare fanns det fortfarande ett torp på ägorna. Vid detta skifte blev det inte fråga om utflyttning för någon av byns gårdar. 1833 fanns det åtminstone en backstuga på ägorna. Omkring 1844-46 fanns det två änkor som bodde på undantag.

Vid tiden för det andra laga skiftet i Amundeby, närmare bestämt 1860, fanns det utöver soldatterpet ett förpantningstorp. Förpantningstorpen var de torp som hade de säkraste besittningsförhållandena. (56) Det fanns också en backstuga. Vidare fanns det tre änkor som bodde på undantag. Omkring år 1870, 10 år efter det laga skifte där två av byns fyra bönder fick flytta ut, fanns det utöver soldatterpet två torp och två backstugor på ägorna. Enligt häradskartan (ritad 1875-76) fanns det på byns ägor, utöver soldatterpet, tre "jordtorp" och tre backstugor/stattorpen. En stattorpare var ofta anställd på en gård, oftast på heltid, och hade stattorpet som lön. Trots laga skifte med utflyttning ökade således torpbebyggelsen i Amundeby. Studerar man häradskartan ritad 1875-76, finner man att de gårdar som flyttat ut inte flyttade långt från den gamla byn och således inte kom nämnvärt närmare den ganska avlägsna utmark där samtliga "jordtorp" fanns. Man kan således förmoda att det var rationellare för byns bönder att låta torpare odla den odlingsbara utmarksjorden mot dagsverken, än att färdas den långa vägen fram och tillbaka mellan byn och dessa ställen med sina redskap. Två av de tre backstugorna/stattorpen 1875-76 fanns i bondgårdarnas närmaste omgivning. Studerar man dagens topografiska karta finner man att backstugan/stattorpet, soldatterpet och de tre övriga torpen på utmarken försvunnit.

Studerar man husförhörslängderna från slutet av 1700-talet till tiden omkring 1870 finner man att under hela perioden har en del av byns gårdar haft både drängar och pigor. Arbetskraftsbehovet tillgodosågs således även på detta sätt. (57)

3 Skiftena i Tingstad

3.1 Storskiftet 1784 i Tingstad

Den 6 augusti 1784 hölls möte angående storskifte i Tingstad i Stora Åby församling. Tingstad bestod vid denna tid av 1 mantal och höll en soldat som var underställd Vadstena kompani. Å kommissionslantmätaren Gustaf Lefflers vägnar höll lantmätaren Eric Per Zetterstedt i förrättningen. Närvarande var även två nämde män. Byn var vid denna tid delad i tre lotter, vardera utgörande 1/3 mantal. För samtliga lotter närvarade representanter. Håkan Olofsson som ägde och bebodde 1/3 var närvarande. 1/3 brukades och beboddes av en man vid namn Lars Andersson. Letten tillhörde dock dennes styvbarn: Petter Nilsson med systrarna Christina, Magdalena och Lena Nilsdöttrar. För dessa styvbarn var Sven Persson i Sonaby tillsatt som förmyndare. Sven Perssons far Per Eriksson inställde sig vid mötet för att vara svarande å styvbarnens vägnar. Detta eftersom denne väl kände till jordens beskaffenhet i byn. Slutligen beboddes och brukades 1/3 av Lars Svensson och änkan Katarina Svensdotter. Denna hemmansdel tillhörde de omyndiga barnen Petter och Sven Persson samt systrarna Katarina och Stina Persdöttrar. Dessa barns förmyndare som var närvarande vid mötet, hette Nils Andersson och bodde i Skälaby.

Det hade inför detta skifte kungjorts i Stora Åby och Ödeshög kyrkor att skifte skulle hållas i Tingstad. Dock hade ingen av Tingstads rågrannar infunnit sig till mötet i Tingstad. Detta fick Eric Per Zetterstedt att förmoda att några tvister angående Tingstads rågångar knappast skulle uppkomma.

Angående byns jord konstaterades det att den var av varierande bördighet. Det rekommenderades att delägarna skulle bortlägga all egenlyttig avsikt och uppge jordens beskaffenhet

Vid besiktning av byn befanns det att bebyggelsen var ganska tät. Således konstaterades det att den gamla modertomten var alldeles otillräcklig för mer än två åbor. Följdaktligen rekommenderades det att endera tredjedelen borde emot skäligt vederlag utflytta. Det föreföll förrättningsmännen att den tredjedel som lämpligen borde utflytta var den som beboddes av Lars Svensson och änkan Katarina Svensdotter.

Detta enär deras mangårdshus var mer förfallna jämfört med de andra bybornas hus och förr behövde repareras. Lars Andersson och Håkan Olofsson erbjöd Lars Svensson och Katarina Svensdotter flyttningshjälp uppgående till 15 riksdaler, men det ville de sistnämnda inte acceptera. Senare under sammanträdets gång kom man överens om att Lars Svensson och änkan Katarina Svensdotter skulle utflytta och erhålla den sydöstra eller nya hustomten mot 16 riksdaler och 32 öre i flyttningshjälp. De utflyttande skulle flytta inom 6 år från och med mötesdagen och då inte ha några hus kvar på bytomten.

De i byn kvarboende, Lars Andersson och Håkan Olofsson, ville att deras båda tomter skulle erhålla vederlag av mer jord eftersom de ansåg att deras lotter var behäftade med vissa olägenheter. Till exempel var den västra lotten besvärad av en samfälld källa, "bergskär" och vägar. Dessa båda kvarboende erhöll ersättning i form av mark som uttogs alldeles intill deras hustomter.

Därefter fördelades byns mark mellan delägarna. Även på denna bys mark fanns "sqvackra måssar" som räknades för att vara föga givande. Åkern uppgavs genomgående ge fente kornets skörd. Detta gällde även soldatorpets åker. Odlingarna vid ett par torp på utmarken gav emellertid sämre avkastning. Det ena torpets åkerlyckor angavs ge en avkastning av andra kornet medan det andra torpets åker lyckor angavs ge en avkastning av tredje kornet. Den bästa åkerjorden i byn angavs bestå av "stenig örbländad mulljord".

Vad gäller skogen bestämdes det att den skulle tillträdas genast efter nya delningen. En mindre del av skogen skulle även framöver ägas gemensamt. Vad gäller de tre torpen på ägorna bestämdes det att de i 4 års tid, räknat från dagen för detta möte, skulle gagnas samfällt. Vidare bestämdes det att den mjölkvarn som hörde till byn skulle nyttjas som tidigare. Vad källorna beträffade bestämdes att de skulle gagnas samfällt. När det gäller vägarna bestämdes det att alla delägare fritt skulle få nyttja dessa för att ta sig till sina skiften.

Delägarna tillfrågades om lotterna kunde anses vara likvärdiga. Lars Andersson svarade att han trodde att mellanlotten i skogen var "swagast". Därför ville han att den som erhöll den lotten skulle få ta 3 tolfter byggnadstimmer. Detta beviljades.

Vid detta skifte fick, trots att det var storskifte, 1 av byns 3 gårdar flytta ut. Lott A som tilldelades Håkan Olofsson omfattade 5 skiften varav 4 innehöll åker. Lars Anderssons lott omfattade också den 5 skiften varav 2 innehöll åker. Den lott som skulle brukas av Katarina Svendsdotter och Lars Svensson omfattade 4 skiften varav 3 innehöll åker. Skiftes reglerna hölls således i detta avseende. (58)

Den 4 mars och följande dagar 1785 hölls det vinterting för Lysings härad i Ödeshög. Till detta ting inställde sig Håkan Olofsson i Tingstad och sökte ändring och rättelse av storskiftesdelningen av den anledningen att han hade för lång väg till sina ägor. Enligt lantmätare Zetterstedt (som var närvarande vid vintertinget) hade Håkan Olofsson, missnöjd med de honom först tilldelade skiftena, genom lottning fått de mera avlägsna. Håkan Olofsson hade inte till lantmätaren givit något missnöje tillkänna vid förrättningen. Häradsrätten inhämtade att i Tingstad by fanns det inte några skatte- eller frälseägor. Häradsrätten fann inte för "tillståndigt" att företa någon prövning av föreliggande storskiftesdelning. Håkan Olofsson hade således ingen framgång hos denna instans. (59) Den vid föreliggande storskiftesdelning missnöjde hänvisades till att anmäla sitt missnöje hos Kungl. Majestäts befallningshavande, dvs landshövdingen. Det föreföll mig dock alltför tidsödande att söka efter besvär i dessa handlingar.

3.2 Laga skiftet 1875-1878 i Tingstad

Den 10 juni 1875 avsånde J.A. Fredriksson i Tingstad, ägare av 1/54 mantal, ett brev till konungens befallningshavande i Linköping. I detta brev ansökte han om att laga skifte skulle hållas i Tingstad och att kommissionslantmätaren C.Th. Flodman skulle förordnas att verkställa detta skifte. Den 10 juli 1875 skrev fyra andra bönder i Tingstad till landshövdingen och anhöll "ödmjukeligen" att kommissionslantmätaren A.M. Lindeblad skulle förordnas att verkställa laga skifte i Tingstad. Detta föranledde landshövdingeämbetet att utfärda en resolution där det konstaterades att de som undertecknat det brev som anhåller om att A.M. Lindeblad ska verkställa laga skifte i Tingstad, hade ett sammanlagt mantal av 5/9 och således hade ett mycket större innehav i byn än J.A. Fredriksson. Således förordnades A.M. Lindeblad att verkställa laga skifte i Tingstad. I resolutionen utfärdades också samma förbud som

återgivits i undersökningen av det andra laga skiftet i Amundeby.

Den 18 oktober 1875 inställde sig så lantmätare A.M. Lindeblad för att verkställa laga skifte på alla ägorna till denna by. Med var också två gode män samt byns delägare. Dessa var: Carl Andersson ägare av $\frac{1}{3}$ mantal, Anders Magnus Johansson innehavare av $\frac{1}{4}$ mantal, Johan Johansson för $\frac{11}{108}$ mantal, Gustaf Jernström för $\frac{7}{54}$ mantal, Johan August Fredriksson ägare av $\frac{1}{54}$ mantal och Anders Johansson ägare till $\frac{1}{6}$ mantal. Det var inget jäv att anföra mot gode männen eller lantmätaren. Carl Andersson tillkännagav att han med sin $\frac{1}{3}$ inte ville delta i skiftet till större del än vad som krävdes för en bra skiftesläggning. Lantmätaren tittade på 1784 års storskifteskarta och konstaterade att till Anderssons tredjedel hörde inte mindre än 7 ägotalter. (Jag får det till att ingen gård i byn fick mer än 5 skiften vid 1784 års storskifte. Då har jag räknat flera områden som ett skift så snart de gränsar mot varandra.) Efter detta förenade sig Carl Andersson med de övriga delägarna om skifte på alla ägorna.

Det bestämdes att så snart årstiden blivit lämplig skulle ny ägoavmätning verkställas. Detta emedan det befanns att den vid storskiftet 1784 upprättade kartan ej var tjänlig att användas vid detta skifte.

Den 19 juni 1876 hölls det nytt möte då flertalet av Tingstads bönder inte hade några anmärkningar vad gällde gränserna mot angränsande byar. Emellertid trodde Carl Anderssons ombud (Carl Andersson bodde i en gård som heter Sjöstorp och ligger norr om Ödeshög ute på slätten) och Johan August Fredriksson att det borde göras vissa ändringar av gränserna mot Skälaby och Tyrsabola. Efter detta företog lantmätaren, gode männen och bönderna i Tingstad undersökning av skifteslagets rågångar.

Vid ett nytt möte den 14 augusti 1876 hade förutom de vid dessa möten vanligen förekommande även infunnit sig representanter från grannbyarna Skälaby, Kaxbol och Tyrsabola. Frågan om ägoutbyte mot dessa hemman kom upp. Därvid yrkade J.A. Fredriksson på att rågångssträckningen mot Tyrsabola, som gick i åtskilliga bukter, skulle ledas efter rätta linjer. Övriga vid mötet närvarande intressenter tyckte inte att det var någon idé med en sådan åtgärd eftersom det inte skulle medföra någon fördel

å någondera sidan och dessutom orsaka kostnader för ändring av hägnaden. Sedan mötesdeltagarna besiktat den aktuella rågångens sträckning tillkännagav C. Andersson att emedan han inköpt J.A. Fredrikssons 1/54 så frånträdde han sistnämndes yrkande om ägutbyte mot Tyrsabol. Sedan företogs rörläggning mellan Tingstad och Skälaby, Kaxbol samt Tyrsabol.

Under några dagar i mitten av augusti 1876 graderades byns mark i närvaro av lantmätaren, gode männen och byns delägare. Någon vecka senare hölls ånyo sammanträde där den upprättade hävdebeskrivningen (längd som upptog vilka personer som förut begagnat varje angiven ägefigur) upplästes för mötesdeltagarna. Det framställdes inga anmärkningar mot denna.

På detta möte kom frågan om utflyttning upp. Samtliga delägare i byn önskade att bo kvar. Vid studium av häradskartan från 1875-76 finner man att bybebyggelsen i Tingstad före laga skiftet där var mindre koncentrerad än vad bybebyggelsen i Amundeby var efter två laga skiften. Angående grenadjärtorpet ansåg samtliga delägare i byn att inte några ändringar av dess gränser skulle göras. Av intresse i sammanhanget är att soldattorpet i byn vid storskiftesförrättningen 1784 uppgavs vara ett ryttartorp. Vid denna förrättning uppgavs det vara ett grenadjär-
torp, således härbärgerande en infanterist. Samma statusförändring genomgick för övrigt soldattorpet i Amundeby mellan storskiftet 1792 och laga skiftet 1859-60.

Den 16 oktober 1876 hölls ånyo sammanträde i Tingstad. Härvid beslutades det att grenadjärtorpet skulle bli kvar vid sina nuvarande gränser. Sedan kom frågorna om vilka skiften byns bönder skulle erhålla och vilka som skulle bo kvar upp. Det beslutades så här: C. Anderssons del på 19/54 fick bo kvar och erhöll sin mark i 2 skiften. Johan Johansson, ägare av 11/108, skulle flytta ut och erhöll också han sin mark i 2 skiften. 1/4 mantal som ägdes av Anders Magnus Johansson fick bo kvar och fick sina ägor i 3 skiften. Anders Johan Johansson, ägare av 1/6 mantal, fick bo kvar och erhöll sina ägor i 3 skiften. 7/54 som ägdes av Gustaf Jernström skulle flytta ut och erhöll sina ägor i 2 skiften. Således fick 3 av byns bönder bo kvar i byn och 2 fick flytta ut. C. Andersson yrkade på att storskifteshävdens skulle bibehållas på ett

område. Eftersom detta skulle medföra oförliga skiften för 2 andra delägare i byn och ge Andersson mer åkerjord än vad han hade rätt till, så hade denne ingen framgång i denna sak.

Några dagar senare utsyntes lämpliga byggnadsplaner för de utflyttande delägarna. De skulle ha flyttat ut inom 3 år från första tillträdesdagen. Denna dag var förmodligen under hösten 1877. Värdering av de åbyggnader som skulle avflyttas från de gamla tomtplanerna företogs.

Den 16 december 1876 skrev ägaren till 19/54 i Tingstad, C. Andersson i Sjöstorp, en besvärsskrift till ordföranden i Lysings härads ägodelningsrätt. C. Andersson skrev att han i det nya skiftet erhållit 10 411 tunnland mindre jordareal än han ägt i det gamla, utan att, enligt hans förmenande, bättre jord istället erhållits. Han ansåg vidare att skiftesläggningen borde ändras till bättre och förligare figurer än de i det nya skiftet utstakade.

Detta föranledde nytt möte i Tingstad den 26 september 1877. Vid detta möte fanns samtliga delägare i byn närvarande samt ett biträde till C. Andersson, fanjunkaren J.A.A. Jacobsson. Skiftesförrättaren A.M. Lindeblad var på grund av sjukdom inte närvarande. Lantmätaren Th. Flodman var närvarande för att biträda rätten. Hur många personer rätten bestod av framgår inte. C. Anderssons biträde sa att en ny väg borde anläggas. De andra delägarna i byn bestred klagandens alla yrkanden. Därefter begav sig hela sällskapet ut på ägorna för att undersöka graderingen på de aktuella ställena. Det bestämdes att nytt möte skulle hållas 3 dagar senare i Tingstad.

Vid detta nya möte fortsatte besiktningen av marken. Graderingen för en del områden ändrades verkligen. Somliga områden fick högre grad än de haft tidigare, andra fick lägre grad än de haft tidigare. Vidare bestämdes att klaganden skulle erhålla tillökningar i inrösningsjorden. C. Andersson fick också tillstånd till sin väg. Huruvida Andersson nu fick skiften av önskad förlighet vågar jag inte uttala mig om. Lantmätaren begärde en ersättning på 50 kronor och 85 öre för sin inställelse. I handlingarna står det vidare att kostnaden för ägodelningsrättens sammanträde, uppgående till 193 kronor och 96 öre, skulle betalas efter delningsgrund av delägarna i skifteslaget. Vidare

kungjordes att den som ville söka ändring i vad som bestämts skulle inom trettio dagar lämna sina besvär till ägodelningsrätten eller Kungl. Majts befallningshavande i länet. Varken i häradets ägodelningsrätts handlingar eller i Kungl. Majts befallningshavandes ämbetskrivelser från 1877 har jag funnit några nya besvär. I ämbetskrivelsema från 1877 finns en del brev från 1876 och 1878. Det finns således en liten möjlighet att ett aktuellt besvär finns i ett angränsande års handlingar.

Detta ägodelningsrättens utslag resulterade i att lantmätaren och gode männen i maj 1878 ånyo infann sig i Tingstad för att hålla möte med byns delägare. Utstakning och rörläggning av de nya ägo- gränserna företogs härvid. De nya skiftena skulle tillträdas nästkommande höst. Några nya besvär från denna tid står inte att finna i ägodelningsrättens handlingar.

Vid detta skifte täffades en förening mellan delägarna i byn där undantag av mark för allmänt behov gjordes. Den mark som undantogs för allmänt behov var bl.a. bygatorna och diverse vägar. Nya skiftesvägar skulle utläggas där sådana behövdes. De nya skiftesvägarna skulle iståndsättas gemensamt efter delningsgrund samt därefter underhållas av de som använde sig av dessa. Till utmarksskiftena skulle det inte avsättas någon mark för åtkomstvägar utan var och en skulle äga frihet att begagna de gamla skogsvägarna. En källplan skulle utläggas vid källan. Någon samfälld mjölkvarn omnämns inte vid detta skifte.

Den som vid skiftet erhöll mindre uppskattad åkerjord eller trädesjord än han hade rätt till skulle få ersättning. De utflyttande skulle under utflyttningsåren betala s.k. tomtöre till nye planägaren om de nyttjade tomt och trädgård på sin gamla tomt. Å andra sidan skulle de utflyttande få utflyttningsbidrag. Ståndskogsavverkningen skulle vara fullbordad inom 4 år från skiftets tillträde. Lantmätaren och gode männen skulle inte ha något att göra med värderingen av ståndskogen.

Vidare träffades en förening som stadgade att en domarring belägen väster om och intill gamla bytomterna hädanefter skulle skyddas. Ca. 1/5 tunnland undantogs från skiftet för att skydda domarringen. Denna domarring existerar verkligen. Man kan se åtgärden som ett

utslag av tidig kulturmiljövård.

Två av byns fem delägare fick flytta ut. Delägarna fick sina ägor i två till tre skiften, så reglerna hölls härvidlag. I några skiften överstiger längden bredden med mer än det dubbla. Ett par utmarks-skiften är synnerligen avlånga. Lantmätaren hade nog ingen lätt uppgift eftersom alla delägarna skulle ha del av både bättre och sämre jord. (60)

3.3 Åker- och ängsareal i Tingstad vid tiden för de bägge skiftena

År 1784 hade Tingstad by ett ägoinnehav på 473,9 tunnland. Åkerarealen uppgick då till 25,7 tunnland. I slutet av 1700-talet fanns det således något mer åker i Tingstad än i Amundeby. Bägge byarna var på ett mantal. I Tingstad fanns det 141 tunnland äng vid denna tid.

År 1876 var åkerarealen 51,5 tunnland medan ängsarealen hade minskat något till 132 tunnland. Man kan således se att åkerarealen fördubblats på knappt 100 år. (61)

3.4 Torp- och backstugebebyggelsen i Tingstad under den behandlade perioden

Under perioden 1790-1805 finns det i husförhörlängden inte omnämnt någon soldat i Tingstad. Däremot finns två "avskedade" (dvs. "pensionerade") soldater omnämnda. Vid denna tid fanns i Tingstad 6 torp eller backstugor. På storskifteskartan från 1784 finns 5 hussymboler på utägorna. Dessa symboliserade torp eller backstugor. Enligt handlingarna från detta sterskifte fanns det då 1 ryttartorp på ägorna samt ytterligare åtminstone 3 torp. Det bör framhållas att lantmätarna kunde vara slarviga och underlåta att markera sådan bebyggelse. Någon gång under perioden 1805-14, osäkert när, fanns det på byns ägor 1 torp, ett ställe som antingen var torp eller backstuga. Vidare fanns det 2 änkor på undantag.

Enligt häradskartan ritad 1875-76 fanns det på Tingstads ägor ett soldat-torp och två backstugor/stattorp. Torpbebyggelsen hade således enligt denna karta minskat åtminstone något sedan slutet av 1700-talet trots att inget laga skifte ännu övergått ägorna. I Amundeby ökade under samma period denna bebyggelse att döma av häradskartan. Häradskartan visar bl.a. att de två torpen längst i nordost på Tingstads mark

försvunnit. Detta trots att ingen av byns gårdar flyttat närmare. Om nu häradskartan är korrekt, husförhörslängden styrker det, kan man kanske tänka sig att emigrationen till Amerika eller den begynnande urbaniseringen spelade in. Dessa torps åkerlyckor angavs i handlingarna från 1784 års storskifte endast ge andra respektive tredje kornets skörd. Den lilla åkerlyckan vid det av dessa torp som låg närmast byn och gav tredje kornets skörd, brukades enligt skifteshandlingarnas hävdeförteckning fortfarande som åker vid tiden för laga skifte i Tingstad. Man kan också tänka sig att hemmansklyvningen kan ha drivit bönderna att avhysa torparna.

Även drygt 10 år efter det att häradskartan ritats, dvs. senare delen av 1880-talet, så fanns det ett soldattorp på Tingstads ägor. Även Tingstads soldattorp gick igenom laga skiftet utan att flyttas. Något annat torp har varken kommit till eller försvunnit jämfört med häradskartan. Trots laga skifte av byn så var torpbebyggelsen således oförändrad vid denna tid.

Soldattorpet på utmarken är idag borta. På dagens topografiska karta finns dock ett ställe som heter Skogstorp. Det torde vara identiskt med det ställe på Tingstads utmark, som på häradskartan anges vara backstuga eller statorp. (62)

4 Sammanfattning

Vid storskiftet i Amundeby fick den ena brukningsenheten sina ägor i två skiften, den andra i tre skiften. I Tingstad fick två av de tre gårdarna sin mark i fem skiften, den tredje gården fick sin mark i fyra skiften. I Amundeby gick de fyra bönderna, två och två, samman i två brukningsenheter.

I Amundeby avsattes flera vägar att nyttjas samfällt. Vidare skulle en mjölkvarn, en vattenkälla och ett brygg- eller mälthus nyttjas samfällt. Även i Tingstad skulle vägar gagnas samfällt. Även här fanns en mjölkvarn som skulle nyttjas samfällt. Flera källor skulle vara samfällade. Det bestämdes även att tre torp på ägorna från och med den 6 augusti 1784 under fyra års tid framöver skulle gagnas samfällt. I Tingstad avsattes en mindre del av skogen på utmarken till gemensamt nyttjande. I Amundeby fanns en mosse med värdefull tallskog som avsattes att stå orörd i åtminstone 16 års tid. Först därefter fick byns delägare i proportion till deras hemmantal hugga i denna skog. I Amundeby angavs jorden ge fjärde till femte kornets skörd. I Tingstad angavs den mesta åkermarken ge femte kornets skörd.

I Tingstad befanns vid storskiftet bytomten vara för liten för tre gårdar, varför en gård fick flytta ut. Man kom överens om ersättning för detta redan under mötets gång. Till vintertinget i mars 1785 inställde sig Håkan Olofsson, delägare i Tingstad. Han klagade över att han efter storskiftet fått för långt till sina ägor. Vintertinget avslög dock Håkan Olofssons klagomål. I Amundeby har vi den lilla dispyten där den ena "halvgårdens" ägare hävdade sin rätt till del i ett par torps lyckor. Överenskommelse kunde dock träffas under mötets gång.

I Amundeby var det alltså två laga skiften, något mycket ovanligt. Vid första laga skiftet 1834-35 gick två delägare samman om en brukningsenhet på $\frac{5}{8}$ mantal samt en bonde och sterbhusdelägare gick samman om en brukningsenhet på $\frac{3}{8}$ mantal. Jag förmodar att ansökaren vid 1859-60 års förrättning, August Jansson innehavare av $\frac{5}{16}$ mantal, ville sköta sin jord själv utan inblandning från andra. De andra delägarna i byn hade tydligen inget emot en sådan händelsernas utveckling. Det hade räckt med att en delägare i byn varit emot ett andra laga skifte för att något sådant inte skulle ha kommit till stånd.

Vid det första skiftet i Amundeby behövde ingen flytta ut ur byn. Vid det andra laga skiftet 1859-60 fick två av de fyra delägarna i byn flytta ut. En källa skulle grävas åt en av de utflyttande. Vid såväl det första som det andra laga skiftet i Amundeby erhöll delägarna två skiften var. Skiftena i Amundeby blev på det hela taget inte för avlånga vare sig vid det första eller andra laga skiftet. I Tingstad ville vid laga skiftet samtliga delägare i byn bo kvar. Två av fem fick flytta ut. I Tingstad blev det några skiften som var mer avlånga än vad skiftesförordningen föreskrev. Här fick bönderna sin mark i två eller tre skiften.

I Amundeby beslutades det vid första laga skiftet där att diverse vägar, en källa och två grustag skulle vara samfällda. Vid andra laga skiftet nämndes inget om några samfällda grustag. Däremot beslutades att flera vägar samt bykällan skulle vara till gemensamt nyttjande. Den samfällda mjölkvarnen och det samfällda brygg- eller mälthuset från storskiftet omnämns inte alls i laga skifteshandlingarna. I Tingstad beslutades det vid laga skiftet att ett antal vägar skulle vara gemensamma. Vid storskiftet beslutades det att en mjölkvarn skulle vara samfällad. Denna mjölkvarn finns inte omnämnd i laga skifteshandlingarna.

I Tingstad skulle den som vid skiftet erhöll mindre åkerjord eller trädesjord än han hade rätt till få ersättning. Även vid laga skiftena i Amundeby bestämdes om ersättning till de som fick underproportionen av åkerjord. De utflyttande i båda byarna skulle få utflyttningsbidrag. I handlingarna till första laga skiftet i Amundeby finns belägg på svedjebruk.

Angående laga skiftet i Tingstad kom delägaren C. Andersson med klagomål. Han lyckades genomdriva ändring av jordens gradering för en del områden. Han erhöll också tillökningar i inrösningsjorden och fick också tillstånd till en väg.

I båda byarna genomgick soldattorpen samtliga skiften utan att bli flyttade. Vid tiden för det första skiftet i Amundeby, år 1792, fanns det utöver soldattorpet åtminstone två torp. På 1830- och 1840-talen fanns det att döma av husförhörslängden, utöver soldattorpet ytterligare ett torp. 1875-76 hade torpen enligt häradskartan ökat

till att vara tre utöver soldatterpet. Visst hade två av byns delägare fått flytta ut vid laga skiftet 1859-60, men de hade inte flyttat långt och utmarken låg fortfarande lika avlägsen. I Tingstad minskade torpbebyggelsen redan före laga skiftet att döma av häradskartan och husförhörslängden. En orsak till torpens eventuella försvinnande kan vara den dåliga avkastning som åkerlyckorna till åtminstone ett par av dem gav. När möjlighet gavs att flytta till Amerika eller till de växande svenska städerna så var det kanske inte längre någon som ville bruka dessa torp. Man kan också tänka sig att den kraftiga hemmansklyvningen i Tingstad kan ha drivit bönderna i byn att avhysa torparna för att själva bruka marken där torpen låg.

Åkermarken i Amundeby ökade från 20,8 tunnland 1792 till 30,7 tunnland år 1859. I Tingstad ökade åkerarealen från 25,7 tunnland 1784 till 51,5 tunnland år 1876. Således skedde det under denna tid en fördubbling av åkerarealen. Ängsarealen ökade i Amundeby med ca. 10 tunnland från 1792 till 1859. I Tingstad minskade ängsarealen med 9 tunnland från 1784 till 1876.

Notförteckning

- (1) Strid sid. 82.
- (2) Olai sid. 106.
- (3) Ibid. sid. 156.
- (4) Bäck: Bondeopposition... sid. 185.
- (5) Ibid. sid. 208.
- (6) Ibid. sid. 212ff.
- (7) Ibid. sid. 277.
- (8) Ibid. sid. 230.
- (9) Pettersson sid. 55.
- (10) Ibid. sid. 335.
- (11) Ibid. sid. 139.
- (12) Ibid. sid. 185.
- (13) Ibid. sid. 307.
- (14) Bäck: Början till slutet sid. 121ff.
- (15) Ibid. sid. 85.
- (16) Ibid. sid. 87.
- (17) Olai sid. 64f.
- (18) Ibid. sid. 72.
- (19) Hoppe sid. 256f.
- (20) Olai sid. 54.
- (21) Bäck: Bondeopposition... sid. 184.
- (22) Olai sid. 58.
- (23) Bäck: Bondeopposition... sid. 189.
- (24) Ibid. sid. 243.
- (25) Hoppe sid. 261ff.
- (26) Olai sid. 61.
- (27) Hoppe sid. 261.
- (28) Bäck: Bondeopposition... sid. 190.
- (29) Ibid. sid. 334.
- (30) Olai sid. 27.
- (31) Gadd sid 82f.
- (32) Pettersson sid. 148.
- (33) Gadd sid. 108.
- (34) Ibid. sid. 95.
- (35) Bäck: Början till slutet sid. 31f.
- (36) Pettersson sid. 222.
- (37) Ibid. sid. 107-118.

- (38) Ibid. sid. 120ff.
- (39) Ibid. sid. 109.
- (40) Ibid. sid. 187.
- (41) Ibid. sid. 230.
- (42) Ibid. sid. 264.
- (43) Akt Stora Åby sn. 72, karta och skiftesakt Amundeby, lantmäteriet i Linköping.
- (44) Lysings härads dombok, vintertinget 1793 no 6, landsarkivet i Vadstena.
- (45) Akt Stora Åby sn. 114, karta och skiftesakt Amundeby, lantmäteriet i Linköping.
- (46) Akt Stora Åby sn. 180, karta och skiftesakt Amundeby, lantmäteriet i Linköping.
- (47) Ibid.
- (48) Ibid.
- (49) Lysings härads ägodelningsrätts handlingar 31/12 1860, landsarkivet i Vadstena.
- (50) Akt Stora Åby sn. 180, karta och skiftesakt Amundeby, lantmäteriet i Linköping.
- (51) Pettersson sid. 121.
- (52) Akt Stora Åby sn. 180, karta och skiftesakt Amundeby, lantmäteriet i Linköping.
- (53) Tollin sid. 27.
- (54) Akt Stora Åby sn. 72, 114 och 180, lantmäteriet i Linköping.
- (55) Bäck: Början till slutet sid. 120ff.
- (56) Ibid. sid. 45f.
- (57) Husförhörslängder Stora Åby socken, Amundeby: A1:1, A1:5, A1:8, A1:11,12 och A1:15, landsarkivet i Vadstena. Häradskartan Lysings härad kartlagd 1875-76, lantmäteriet i Linköping.
- (58) Akt Stora Åby sn. 52, karta och skiftesakt Tingstad, lantmäteriet i Linköping.
- (59) Ibid.
- (60) Akt Stora Åby sn. 241,242, karta och skiftesakter Tingstad, lantmäteriet i Linköping
- (61) Akt Stora Åby sn. 52, 241 och 242, lantmäteriet i Linköping.
- (62) Husförhörslängder Stora Åby socken, Tingstad: A1:1, A1:2, A1:17 och A1:19, landsarkivet i Vadstena. Häradskartan Lysings härad kartlagd 1875-76, lantmäteriet i Linköping.

KällförteckningOtryckta källorLantmäterikontoret i Linköping

Stora Åby sn. Amundeby, karta och skiftesakt 72.
Stora Åby sn. Amundeby, karta och skiftesakt 114.
Stora Åby sn. Amundeby, karta och skiftesakt 180.
Stora Åby sn. Tingstad, karta och skiftesakt 52.
Stora Åby sn. Tingstad, karta och skiftesakt 241,242.

Landsarkivet i Vadstena

Husförhörslängder Stora Åby socken, Amundeby, åren 1790-1805, 1833,
1844-46, omkring 1860 (A1:11,12), omkring 1870 (A1:15).
Tingstad åren 1790-1805, 1805-14, 1876-80 och 1886-90.

Lysings härads dombok, vintertinget 1793 no 6.
Lysings härads ägodelningsrätts handlingar 10 mars 1836 § 6.
Lysings härads ägodelningsrätts handlingar 31/12 1860.

Kartor

Häradskartan (ekonomiska kartan) över Lysings härad kartlagd 1875-76,
skala 1:50000.
Topografiska (gröna) kartan 7E NO och 8E SO, skala 1:50000.
ICA bokförlags världsatlas, Västerås 1992.

Tryckta källor

Bäck, Kalle: Bondeopposition och bondeinflytande under frihetstiden (Kristianstad 1984).

Bäck, Kalle: Början till slutet -Laga skiftet och torpbebyggelsen i Östergötland 1827-1865 (Borensberg 1992).

Gadd, Carl Johan: Jämplogens och potatisens tid -Jordbruksutveckling och samhällsförändring i Skaraborgs län 1750-1860 (Göteborg 1997).

Heppe, Göran: "Jordskiftena och den agrara utvecklingen" i Agrarhistoria (Borås 1997).

Olai, Birgitta: Storskiftet i Ekebyborna (Motala 1983).

Pettersson, Ronny: Laga skifte i Hallands län 1827-1876 -Förändring mellan regeltvång och handlingsfrihet (Stockholm 1983).

Strid, Jan Paul: Kulturlandskapets språkliga dimension -Ortnamnen (Uppsala 1993).

Tollin, Clas: Ättebackar och ödegården (Uppsala 1991).